

ОЧУВАЊЕ, ЗАШТИТА
И ПЕРСПЕКТИВЕ
РОМСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CLXXV

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 40

COMMITTEE FOR THE STUDY OF THE LIFE
AND CUSTOMS OF THE ROMA

PRESERVATION, SAFEGUARDING
AND PROSPECTS OF THE ROMANI
LANGUAGE IN SERBIA

PROCEEDINGS OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON OCTOBER 20–21, 2016

Accepted for publication at the 6th Session of the Department of Social Sciences,
held on June 1, 2018, after being reviewed by Academicians *Tibor Varady*, Professors
Ranko Bugarski, *Dragoljub B. Đorđević*, *Ivana Vučina Simović*, *Ana Jovanović*, *Maja*
Miličević Petrović, *Dragan Todorović*, *Sanja Zlatanović*, PhD, *Stana Ristić*, PhD,
Mirjana Mirić, PhD

E d i t o r s

Academician TIBOR VARADY
BILJANA SIKIMIĆ, PhD

B E L G R A D E 2 0 1 8

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXV

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 40

ОДБОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЖИВОТА И ОБИЧАЈА РОМА

ОЧУВАЊЕ, ЗАШТИТА И ПЕРСПЕКТИВЕ РОМСКОГ ЈЕЗИКА У СРБИЈИ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА

ОДРЖАНОГ 20–21. ОКТОБРА 2016.

Примљено на VI скупу Одељења друштвених наука 1. јуна 2018. године
на основу рецензија академика *Тибора Варадија*, професора *Ранка Бугарског*,
Драгољуба Б. Ђорђевића, *Иване Вучина Симовић*, *Ане Јовановић*, *Маје Миличевић*
Петровић, *Драгана Тодоровића*, др *Сање Златановић*, др *Стане Ристић*, др
Мирјане Мирић

У р е д н и ц и

академик ТИБОР ВАРАДИ

др БИЉАНА СИКИМИЋ

БЕОГРАД 2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Коректура
Невена Ђурђевић

Технички уредник
Никола Стевановић

Тираж
300 примерака

Штампа
Colorgrafx, Београд

© Српска академија наука и уметности 2018

САДРЖАЈ

Предговор – Тибор Варади, Биљана Сикимић	7
Горан Башић, <i>Право на службену употребу језика националних мањина у Републици Србији – перспективе ромског</i>	13
Goran Bašić, <i>The right to official use of languages of national minorities in the Republic of Serbia – Prospects of Romani</i>	30
Баја Лукин Сaitовић, <i>Ромски језик: актуелни процеси стандардизације у Србији</i>	31
Baja Lukin Saitović, <i>Romani: Current standardization processes in Serbia</i>	44
Ljatif Demir, <i>Romski jezik u 21. stoljeću: u labirintu varijeteta ili novim putem ka (re)standardizaciji</i>	45
Ljatif Demir, <i>Romani language in 21st century: the Labyrinth of Varieties or the new road toward (re)standardization</i>	65
Marcel Courthiade, <i>Consolidating the standardization of the Rromani language – past, present, future, in respect of dialectal diversity while granting easy worldwide communication in mother tongue</i>	67
Марсел Куртијаде, <i>Консолидација стандардизације ромског језика – прошлост, садашњост, будућност уз поштовање дијалекатског диверзитета и омогућавање једноставне комуникације на матерњем језику широм света</i>	105
Хедина Тахировић-Сијерчић, <i>Могућности очувања лингвистичке виталности ромског језика</i>	111
Hedina Tahirović-Sijerčić, <i>Possibilities for preserving the Romani language vitality</i>	130

Игор Лакић, <i>Ромски језик у Црној Гори – стање и перспективе</i>	131
Igor Lakić, <i>Romani language in Montenegro – state of art and perspectives</i>	141
Вера Клопчић, <i>Положај и употреба ромског језика у систему образовања и у медијима у Словенији</i>	143
Vera Klopčič, <i>The position and use of the Romani language in the education system and in the media in Slovenia</i>	154
Јелена Филиповић, Јулијана Вучо, <i>Зашто немамо српско-ромску билингвалну наставу у школама у Србији: у прилог поимању адитивне билингвалне наставе као друштвеног капитала</i>	155
Jelena Filipović, Julijana Vučo, <i>Why don't we have Serbian-Romani bilingual education in Serbia: towards an additive bilingual education as social capital</i>	174
Masako Watabe, <i>The NooJ Approach of Automatic Language Processing as a Tool for Systematization of Rromani Grammar in Both Description and Formal Teaching</i>	175
Масако Ватабе, <i>NooJ приступ аутоматској језичкој обради као алатка за систематизацију ромске граматике у опису и формалној настави</i>	201
Свенка Савић, <i>Корпус(на) лингвистика и ромологија у Србији</i>	203
Svenka Savić, <i>Corpus Linguistics and Romology in Serbia</i>	223
Светлана Ћирковић, <i>Савремена лингвистичка истраживања ромских говора у Србији</i>	229
Svetlana Ćirković, <i>Contemporary linguistic research of Romani language in Serbia</i>	251
Љубица Ђурић, <i>Ромолошка лексикографија у Србији: стање и доступност</i>	253
Ljubica Đurić, <i>Romani lexicography in Serbia: state of the art and availability</i>	270
Рајко Ђурић, <i>Ромски модални глаголи, нека отворена питања</i>	271
Rajko Đurić, <i>Romani modal verbs – some open questions</i>	282
Биљана Сикимић, <i>О говору београдских Рома крајем 19. века: Дејвид МекРичи</i>	283
Biljana Sikimić, <i>On Belgrade Roma vernacular at the end of the 19th century: David MacRitchie</i>	308
Анамарија Сореску Маринковић, <i>Панчевачки Роми Габори: вера и језик вере</i>	309
Annemarie Sorescu-Marinković, <i>Gabori Roma of Pančevo: Faith and the language of faith</i>	326

ПРЕДГОВОР

Српска академија наука и уметности и њен Одбор за проучавање живота и обичаја Рома Одељења друштвених наука на скуповима и трибинама посвећеним Ромима редовно се баве и питањима ромског језика и језика Рома. Тако је у тематским зборницима радова, почевши од 1992. године до данас, увек било места за лингвистичке студије или студије које су се из угла других хуманистичких дисциплина на неки начин дотицале и лингвистичких тема. Зборник радова *Очување, заштита и перспективе ромског језика у Србији* – у целини је посвећен ромском језику и први је такав у издањима Одбора.

У првом објављеном зборнику Академијиног Одбора за проучавање живота и обичаја Рома *Развитак Рома у Југославији. Проблеми и тенденције* (М. Мацура, ур.) (Београд: САНУ, 1992) објављене су лингвистичке студије Марсела Куртијадеа, Јанардан Синга Патаније и Шаипа Јусуфа. У следећем по реду зборнику *Друштвене промене и положај Рома* (М. Мацура, А. Митровић, ур.) (Београд: САНУ, 1993), није било лингвистичких радова.

Зборник *Цигани/Роми у прошлости и данас* (М. Мацура, ур.) (Београд: САНУ, 2000), објавио је радове са трећег по реду ромолошког скупа, одржаног 1996. Овај зборник садржи посебно поглавље посвећено теми „Језик и образовање“, у оквиру које су и две лингвистичке студије: Трифуна Димића и Ибрахима Османија. Уводну реч за зборник написао је лингвиста Павле Ивић (стр. 5–7). Два кључна питања која ова студија покреће и сада су, после више од двадесет година, актуелна у савременој ромологији. Први став Павла Ивића тиче се стандардизације ромског језика и имплицитно указује на званичан став лингвиста у Србији крајем 20. века:

Учење стандардног ромског, који неизбежно мора садржати мноштво импровизованих речи из цивилизацијске и апстрактне сфере, стављаће

сваког појединца пред озбиљан задатак, знатно тежи од учења стандардног језика средине, који се не мора посебно савладавати, него се, пошто испуњава човеково окружење, из њега неосетно упија у човека. (...) Ромски језик је од свих језика најмање подесан за амбициозну, друштвено релевантну стандардизацију. Нема изгледа да би неки ромски стандардни језик, било општи или регионални, могао постати заједнички комуникациони медиј Рома у Европи, или у некој европској земљи. (...) Бојим се да би наметање неког ромског стандардног језика у школама могло само отежати ионако не баш једноставан процес школовања ромске деце.

Лингвистичка ромологија, бележи даље Павле Ивић, веома је захвално поље истраживања: она од истраживача захтева вансеријска знања која превазилазе оквире опште и посебне лингвистике, њој се као науци предвиђа лепа будућност. Друго питање тицало се односа дијалеката и стандарда:

Управо оне околности које отежавају његову стандардизацију чине га фасцинантним предметом лингвистичких истраживања. Када наука буде располагала подробним описима свих ромских дијалеката, то ће омогућити да се утврде њихове сличности и разлике, да се реконструишу путеви и донекле хронологија њиховог гранања. (...) једном речју, за лингвистичка проучавања језичка ситуација европских Рома остаће елдорадо.

После скоро десетогодишње паузе, следећи зборник у овом низу *Друштвене науке о Ромима у Србији* (Београд: САНУ, 2007) објављује и радове нове генерације лингвиста – Биљане Сикимић, Светлане Ћирковић и Мирјане Мандић. У још једном зборнику са скупа *Промене идентитета, културе и језика Рома у условима планске социјално-економске интеграције* (Београд: САНУ, 2012) већ у наслову се појављује „језик“ као једна од основних тема, па садржи и четири лингвистичка рада: Игора Лакића, Биљане Сикимић, Петра Радосављевића и Анамарије Сореску Маринковић, ови радови се тичу како ромског језика, тако и румунског којим говоре Бањаша. У зборнику *Прилози стратегији унапређења положаја Рома* (Т. Варади, Д. Б. Ђорђевић, Г. Башић, ур.) (Београд: САНУ и Заштитник грађана Републике Србије, 2014), рад о румунофоним Бањашима објављује Анамарија Сореску Маринковић. У зборнику *Роми Србије у XXI веку* (Т. Варади, ур.) (Београд: САНУ, 2018), могу се наћи и лингвистички радови Марсела Куртијадеа (о стандардизацији ромског језика) и Биљане Сикимић (о спорном идентитету Ковача у Санџаку).

Тек радови настали у 21. веку отварају питање изједначавања ромског језика и језика којим говоре Роми, што даље, са своје стране, отвара још једно широко дискутовано питање – ко су све Роми у Србији и које све језике говоре као свој први и други језик (будући

да постоји широко прихваћен став, како у академској заједници, тако и међу ромским активистима, да су сви Роми у Србији – двојезични). Ситуација је у пракси ипак сложенија: двојезични или вишејезични су сви Роми осим оних који су већ напустили ромски језик, било да су у питању целе заједнице или само поједине породице.

Сви ови радови, мада садрже вредне научне увиде, у целини узевши ипак не дају репрезентативну слику о стању ромског језика у Србији, нити су довољни да се може говорити о постојању ромолошке лингвистике као развијене дисциплине у Србији.

Одбор за проучавање живота и обичаја Рома САНУ покушао је да, прво организацијом међународног научног скупа „Очување, заштита и перспективе ромског језика у Србији“ у Београду 21–22. 10. 2016, и сада издавањем тематског зборника радова под истим именом, допринесе афирмацији ромологије у Србији и да представи реално стање у заштити ромског језика. На скупу је било изложено 18 радова, од којих се 15 објављује у овом зборнику.

Идеја организатора скупа била је да окупи истраживаче који би изложили своје ставове на основу актуелног пресека стања у заштити ромског језика и унапред понуђеног сета питања. Скуп је остао отворен и за теме ван задатог оквира које су као актуелне предложили сами истраживачи. Међу темама је и листа угрожених језика Унеска која класификује ромски језик у Србији као „дефинитивно угрожен“ (*definitely endangered*). У целом свету, према проценама Унеска, има око три и по милиона говорника ромског језика. Међутим, у Србији не постоје тачни научни подаци о броју говорника ромског језика, нити о стању његове социолингвистичке виталности. Не постоје ни тачни научни подаци о ромским дијалектима и локалним говорима (о броју говорника и географским ареалима). Не постоје ни тачни подаци о Ромима мигрантима и стању њиховог језика, као ни увиди у социолингвистичку ситуацију репатрираних Рома.

Организатори су желели да радови на скупу предложе основне мере заштите. Међу такве мере спадало би, на пример, снимање локалних говора и њихово мапирање, а у следећој фази постављање базе података о ромским говорима. База података би укључивала усмене и писане изворе како за све дијалекте, тако и за ромски стандард. Поставило се и питање конкретних начина обједињавања свих постојећих, већ обављених истраживања, у једну централну базу података и умрежавање истраживача. Организатори су имали у виду чињеницу да у Србији не постоји Завод за културу Рома, који би могао да буде носилац таквог посла, као и да је број компетентних истраживача веома мали. Очекивало се да скуп иницира оспособљавање тима истраживача који би могли да обаве сложене теренске задатке (дијалектолошке и социолингвистичке природе), а који би истовремено радили на другим обли-

цима очувања ромског језика, пре свега у настави. Жеља је била да се на основу радова помогне увођењу ромског језика и културе на академском нивоу у оквиру факултетских наставних планова и програма.

Још један од циљева скупа било је стицање увида у лингвистичка истраживања ромских говора у Србији и мапирање свих варијаната ромских говора уз евентуалну процену броја говорника сваког од њих. Други постављени циљ била је подршка академској настави ромског језика: успостављање консензуса око језичког стандарда, преглед постојећих искустава у настави ромског језика и препоруке за савремену методiku наставе ромског језика као матерњег и нематерњег и, посебно, српског као нематерњег језика репатрираних Рома.

Учесницима скупа биле су предложене следеће оквирне теме: Ромски говори у Србији: дијалектолошки и социолингвистички увиди, Граматички опис ромског језика, Документовање ромских говора у Србији, Лингвистичка виталност ромског језика у Србији, Језичка политика у Србији о ромском језику, Инструменти заштите ромских говора у Србији, Ромски стандардни језик у Србији, Настава ромског језика на свим образовним нивоима, Ромски као нематерњи језик и Ромски језички пејзаж (*linguistic landscape*). А како је увид у стање заштите ромског језика у земљама у региону неопходан да би се боље осветлила ситуација у Србији, на скуп су били позвани и истраживачи из Босне и Херцеговине, Мађарске, Словеније, Хрватске и Црне Горе, уз истраживаче који су омогућили увиде у европске и светске оквире заштите ромског језика.

Зборник радова је уреднички обликован према научним изазовима које су понудили сами радови. У оквиру језичке политике посебно се издвајају радови са још увек нерешеном темом стандардизације ромског језика, уз посебан преглед актуелне језичке политике са акцентом на положај ромског језика у Србији, аутора Горана Башића. Следе радови који се баве очувањем и заштитом ромског језика у земљама у региону (Игора Лакића и Вере Клопчич, донекле и прилог Хедине Тахировић Сијерчић).

Настава ромског језика била је планирана као једна од основних тема: ипак, стањем наставе ромског језика у Србији бави се само коауторски рад Јелене Филиповић и Јулијане Вучо, а студија Масако Ватабе аутоматском језичком обрадом ромске граматике и њеном применом у формалној настави.

У зборнику следи тематски блок радова који се баве анализом садашњег стања у ромолошкој лингвистици у Србији: применом корпусне лингвистике бави се студија Свенке Савић, актуелним теренским истраживањима ромског језика студија Светлане Ћирковић, а стањем у ромолошкој лексикографији студија Љубице Ђурић. Нека конкретна питања лексикографске обрађености ромских модалних

глагола проблематизује прилог Рајка Ђурића. Домену историје ромологије у Србији (са анализираним узорцима говора београдских Рома са краја 19. века) припада студија Биљане Сикимић, а прилог Анамарије Сореску Маринковић из угла антрополошке лингвистике прати феномене употребе ромског језика у литургијској пракси малих верских заједница и тиме анализира звучни ромски језички пејзаж из савремене, неспорно ефемерне перспективе.

Радови који се у коначној форми објављују у зборнику припадају следећим лингвистичким поддисциплинама: језичка политика и заштита језика, методика наставе ромског језика, историја и преглед ромолошке лингвистике у Србији као и лингвистичка антропологија. Тематски блок језичке политике почиње уводним радом Горана Башића о службеној употреби ромског језика у Србији. Неке радове прожима одјек актуелне расправе о различитим задацима ромологије као науке и као примењене дисциплине, односно разматрања о приоритету лингвистичког описа у односу на активности у раду на стандардизацији. У зборник су укључена различита, понекад међусобно супротстављена мишљења о стандардизацији и начинима стандардизације ромског језика као и посебне улоге ромске (а не само ромолошке) академске заједнице у тим процесима.

Осим ових, у савременој ромологији и иначе актуелних тема, око којих ни данас у светској академској заједници нема јединственог става, кроз радове се може сагледати и слика знатно унапредовалог стања у ромологији на некадашњем југословенском простору који, између осталог, одликује пролиферација аматерских лексикографских покушаја, употреба и (зло)употреба лексикографије. О овом феномену посебно реферишу студије Вере Клопчич, Љубице Ђурић, Рајка Ђурића, Свенке Савић, али и других аутора који се ове теме узгредно дотичу, свако на свој начин.

Већина радова у зборнику обухвата по неколико лингвистичких и сродних ромолошких тема, а аутори се често међусобно допуњавају и тематски надовезују: питањима стандардизације ромског језика, свака из свог угла, баве се студије Свенке Савић, Баје Сaitовића, Љатифа Демира и Марсела Куртијадеа. Значајне предлоге за рад на корпусу дају Свенка Савић и Светлана Ћирковић. Валоризацијом преводилаштва са ромског и на ромски баве се посебно Свенка Савић и Хедина Тахировић Сијерчић.

Зборник као целина показује и то да је у Србији и у региону стасала нова генерација лингвиста ромолога, способна да се бави ромолошком лингвистиком као универзалном научном дисциплином, која, и када се бави анализом локалног, мора уважавати достигнућа светске науке.

Академик Тибор Варади и др Биљана Сикимић

КОРПУС(НА) ЛИНГВИСТИКА И РОМОЛОГИЈА У СРБИЈИ*

Свенка Савић**

А п с т р а к т. – Циљ овога рада је да покажем у којој мери је ромски језик већ стандардизован у различитим жанровима писане форме у Србији данас, да укажем на отворена питања и да предложим начин на који би постојећа пракса могла бити прихваћена. Анализирам текстове различитог жанра објављене на ромском језику, углавном током Декаде Рома са становишта писма и дијалекта: 1. речнике ромског језика (Petrovski/Cana 2008; Haliti 2011; Krasnići 2012); 2. уџбенике; 3. часописе (*Them, Dekada Roma*). Констатујем недоследности, али и одређене правилности (у одабиру писма латиничког или ћириличног; азбуке или абецедe, дијалекта: гурбетског или арлијског). Посебан фокус је на доприносу преводаца са ромског језика и на ромски језик као актерима процеса стандардизације. Закључујем да је процес нормирања ромског језика у речницима, уџбеницима, часописима на ромском језику већ довољно одмакао да би се могло рећи да су нормативном току значајан допринос дали појединци и појединке ромске заједнице. До сада је невидљив допринос преводаца. Предлог за праксу је: 1. усталити обавезу стављања информације уз текст о особи која преводи; организовати семинаре за превођење ради уједначавања језика на лексичком и граматичком нивоу; формирање удружења преводаца ромског језика; организовање разних облика усавршавања и размене знања преводаца у Србији са преводиоцима из других југословенских простора у којима се такође ради на нормирању ромског језика. Посебно треба укључити превођење као предмет у оквиру ромологије као нове научне интердисциплине на факултете који изучавају језике (Београд, Нови Сад, Ниш).

---

* Захваљујем уредници и рецензенткињи на корисним примедбама на претходну верзију овога рада, Рајку Ранку Јовановићу на корисним информацијама о преводама на ромски језик, посебно Славици Васић на дугогодишњој сарадњи превођења на ромски језик.

** Професорка емерита, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, svenka@eunet.rs

Кључне речи: језичка норма, ромски језик, корпус, корпусна лингвистика, превођење, речници, уџбеници, часописи, стандардизација, гурбетски дијалекат, писмо

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Процес нормирања и стандардизације ромског језика у Србији могућ је по моделу језичке политике која је била у Југославији (равноправни су језици, писма, изговори, дијалекти), или који је од 1990. године у Србији (једно писмо, један изговор, један језик). По првом моделу примењено на ромски језик значило би да су сви дијалекти и оба писма (латинично и ћирилично) равноправни, а изговор и писање појединих гласова (око којих се још води расправа) оставити као дублетне форме. Била би тада на снази флексибилна норма у почетним фазама нормирања овог језика, што би значило да су сви дијалекти ромског језика равноправни у процесима стандардизације у домену администрације, образовања, информисања; да су оба писма (ћирилично и латиничко) једнакоправна у службеној и јавној употреби све док се не стекне довољан број нових истраживачких података за мање флексибилну норму, ако за то буде потребе. У противном би се радило о различитим облицима лингвицизма¹ и кршењу људских права. Детаљније о теоријском оквиру стандардизације ромског језика пишу и Дитер Халвакс (Dieter W. Halwachs) (2006) и Јарон Матрас (Yaron Matras) (2006) од којих последњи закључује да се писменост „не сме посматрати као пуки израз лојалности према неком централном ауторитету, нити као прихватање префабрикованог и наметнутог низа норми, већ би је требало схватити као простор који је отворен за усаглашавање између учесника у комуникативној интеракцији: простор који учесници могу да обликују према сопственим потребама и жељама... Корисници ромског језика су се определили за језички плурализам“ (Matras 2006: 33).

¹ Термин *лингвицизам* односи се на кршење права употребе (матерњег) језика са становишта људских права. У науци о језику данас постоји посебна научна дисциплина – Лингвистичка људска права (Linguistic Human Rights), коју у свету афирмишу Тове Скутнаб Кангас (Tove Skutnabb Kangas) и Роберт Филипсон (Robert Philipson) из Данске, поред осталих, а код нас Ранко Бугарски. У оквиру те дисциплине дају се примери кршења језичких људских права у различитим језицима света. У нашој средини примере за кршење језичких људских права имамо на примеру ромског језика. Иако постоји законодавна основа, у пракси се данас овај језик код нас практично делимично употребљава у службеној употреби: образовању, администрацији, а нешто више добрих примера је у медијима. УНЕСКО позива владе, органе УН, организације цивилног друштва, образовне институције, професионална удружења и све друге да подстичу поштовање, унапређивање и заштиту свих језика, посебно оних који су угрожени, у свим областима индивидуалног и колективног живота. Основна је намера оваквог позива да се подстакне уважавање језичке различитости и вишејезичности, пре свега у службеној употреби.

Процена је да ће у процесима глобализације нестати више од половине садашњих живих језика (и њихових дијалеката), што значи да ауторитети који спроводе глобализацију не воде рачуна о матерњим језицима, поготову не оним којим говори малобројна заједница² или чија је стандардизација још увек фрагилна, као и њихови дијалекти.

1.1. Корпус и корпус(на) лингвистика ромског језика

Паралелно са дискусијом о стандардизацији матерњих језика, траје дискусија о дисциплинама у оквиру којих се матерњи језик може проучавати. Да ли је корпус(на) лингвистика засебна научна дисциплина или је у питању метод којим се емпиријски подаци обрађују (таква дискусија је трајала и за друге интердисциплине, на пример за анализу дискурса почетком деведесетих година прошлог века (Savić 1993). Без обзира на текућу дискусију међу језичким стручњацима о дефиницији дисциплине (метода) корпус(на) лингвистика, можемо се сложити да је корпус (емпиријских података) „скуп репрезентативних текстуалних података сакупљених за одређену намену, при чему се репрезентативност посматра из перспективе *прикладности за одабрану тему и контекст истраживања*” (Кавгић 2014: 25, италики С.С.). Отуда се корпус(на) лингвистика бави пре свега прикупљањем и систематизовањем емпиријских података, (неког) писаног и говореног језика, с циљем да се одређене теоријске претпоставке проверавају, потврђују или оспоравају. Почетне податке систематизовања говореног и писаног српског језика (Savić 1993) можемо искористити за предлог о систематизацији говореног и писаног материјала у ромском језику данас у Србији, будући да постоји релативно богат инвентар корпуса, расутог по различитим датотекама.

Под *корпусом* овде подразумевам (целовите) текстове писане или говорене на ромском језику, било да су ауторски, или да су преводи на ромски језик са неког другог језика, углавном српског, као језика већинског народа са којима Роми живе у Србији, односно са енглеског језика и на енглески језик као општи страни језик. Сваки корпус је ограничен, па говоримо о *репрезентативном корпусу*, као оном који

² Дугогодишњи рад у Културно-просветној заједници Војводине захтевао је од Трифуна Димића бројне преводе; исто важи за Рајка Ђурића запосленог у ТАНЈУГ-у, за Славицу Васић запослену у Министарству за мањине, Јелену Јовановић и Игора Димића запослене у Извршном већу АП Војводине, последњих 10 и више година, да наведем само неколико примера у којима су запослени Роми и Ромкиње који знају ромски језик, а нису ту у функцији преводилаца, а преводили су за потребе институције са и на ромски језик и на тај начин посредно учествовали својим идиолоктом у стандардизацији писане и говорене употребе током последњих 40 година.

има довољно емпиријских података за закључивање о језичкој појави за потребе стандардизације.

Оно о чему до сада готово да није писано у вези са процесима стандардизације ромског језика код нас је одговор на питање колико преводиоци који преводе на ромски и са ромског језика доприносе процесима стандардизације ромског језика у Србији, нарочито у домену медија и администрације.³

2. ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Циљ истраживања је да покажем степен остварене стандардизације ромског језика (на различитим примерима углавном писане форме ромског језика различитог жанра) и да предложим начин на који би постојећа пракса могла бити прихваћена или промењена као почетни процес опште употребе.

3. МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

За потребе овога рада прегледала сам: речнике ромског језика објављене у периоду 2005–2015. (укупно три); затим уџбенике писане за ромски језик (укупно два) и часописе (укупно два) и анализирала са становишта одбира дијалекта, писма и превода. Водила сам разговоре са неколико преводилаца и добила спискове њихових превода (као и већину њихових преведених текстова) и понудила их у форми упитника дипломираним ромским студентима на Универзитету у Новом Саду да ми одговоре да ли знају за те преводе и, ако знају, на који начин их користе.

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

4.1. Допринос штампања речника нормирању ромског језика: *корпус домаћих и страних речи*

Речник Радета Ухлика (прво издање 1947. и друго проширено и допуњено издање, 1983), више пута је детаљније анализиран и про-

³ У Војводини су најпре преводили Рајко Ђурић и Трифун Димић у континуитету неколико деценија, потом новије генерације: Игор Димић, Ђорђе Јовановић, Јелена Јовановић, Марија Александровић, Ромео Михајловић, Срђан Шајин, Стеван Николић, Златомир Јовановић, Јелена Јовановић, Александар Јовановић, нарочито Рајко Ранко Јовановић и многи други. У Београду: Драган Ристић, Славица Васић, Љуан Кока, да поменем само неколико преводилаца.

цењиван, широко је познат и на основу те грађе рађена су разна истраживања. Овде подсећам само да је „речник састављен на бази лексичког фонда гурбетског говора српских Рома“, и да је намењен „нашем просечном човеку да би задовољио своје интересовање за леп језик наших симпатичних суграђана“ (стоји у Уводу Речника, 1983: 11). Речник је штампан латиничним писмом, без акцентовања ромских речи.

Детаљније говорим о три ауторска речника објављена током Декаде Рома, у широј академској јавности у Србији недовољно позната, а који нису добили ваљане приказе (сем рецензија штампаних у самим речницима).

1. Trajko Petrovski i Kasum Cana (2008), *Rječnik hrvatsko-romski, romsko hrvatski*, на укупно 289 страница, штампан у 1000 примерака, рукопис је прегледао Марсел Куртијаде), абecedним редоследом наводе 40.000 јединица (дознајемо из рецензије Салиха Арђића, иначе на другом месту тај податак изостаје). Према оцени рецензента, овај Речник садржи „најфреквентније ромске речи, изразе, синониме, хомониме, и сличне термине који се често користе у свакодневном животу код Рома“. Будући да је Трајко Петровски по основном образовању фолклориста, Речник је начињен на основу фолклористичког материјала сакупљеног у Македонији, с једне стране, и језика Рома у Хрватској, где живи и ради други аутор, Касум Цана. Сакупљени су подаци из два региона југословенског простора у којима живе (и мигрирају) чланови ромске заједнице са југословенског простора.

Аутори су у инвентар укључили и речи пореклом из других језика, ту су: „бројни турцизми, грецизми, славизми, најмодерније техничке ријечи и неологизми, захваљујући медијумима комуникација и арго израза“ (наводи се у рецензији штампаној у Речнику). Из друге рецензије, Антоанете Штефанчић, дознајемо о „критеријима на основу којих су речи укључене у речник: фреквентност речи, актуелност појма који реч изражава, његова способност да улази у спојеве са другим речима, могућност грађења других речи од дате речи... Широко је заступљена ромска лексика која садржи информацију о типичним појавама јавног и културног живота у Хрватској“, наводи рецензенткиња. Ту је и информација о инвентару дијалеката из којих су речи узимане: „Из џамбаског, арлијског, тамарског, гурбетског и ковачког говора Балканских Рома, а коришћен је инвентар већ публикован у „Ромско–Македонски и Македонско–Ромски ријечник и Ромско–Српско Енглески ријечник аутора Радета Ухлика“. Аутори су одредили опсег инвентара довољно широко, али, с друге стране постоје бројни критерији око којих нису довољно водили рачуна. На пример, уз одредницу на ромском језику не наводе информацију о употреби: да ли је само у Хрватској у употреби, или је и у Македонији.

Одлучили су се за латинично писмо (чини се оно Трифуна Димића) одредница, а што се тиче основних обележја уз њу, ако је именица, аутори дају податак о роду (мушком/женском) и о броју (једнини/множини). Оно чега (очекивано) нема јесте изостанак податка о женском роду за оне именице које означавају професију или титуле – увек је наведена само форма у мушком роду (на пример, „**аутор** – *avtori m.*“) Место акцента у ромском је обележено, али недоследно (на пример, у наведеном примеру нема ознаке где је место акцента у ромском *avtori*).

Укратко, да би сачинили општи речник ромског језика који би био од користи за све оне који имају потребу за ромским језиком, укључујући и преводиоце, али и оне одрасле који су у процесу образовања за учење ромског језика као страног, овај би Речник морао имати виши степен информација из 'лексикографског заната' у светлу савремених приступа корпусу емпиријских података намењеним речничкој грађи (детаљније код Стана Ристић и др. 2016). Чињеница је да данас постоје потенцијали високообразованих Ромкиња и Рома који су завршили језичке студије на Филозофском и Филолошком факултету у Србији и имају основно и опште знање о језику (шта је реч, шта је фраза, шта је одредница у речнику и сл.), па би они данас чинили тај тим који би (на дуге стазе) формирао корпус речника ромског језика код нас. Данас је готово незамислив рад једног аутора на сачињавању речника, а поготову је потребно да се речник припреми у дигиталној форми. Како сведочи пракса у србистици данас у Србији, потребни су тимови и потребно је време да се речник оформи.

2. Вајрам Халити (2011), *Srpsko-romski rečnik sa gramatikom i pravopisnim savetnikom* штампан је латиницом, „састављен од стране Бајрама Халитија садржи његово лично ромско језичко искуство као новинара, уредника са телевизије и радија, и његово велико познавања ромског... речник обухвата речи које су дошле у ромски језик од стране језичких богатстава других језика (позајмљене речи) и речи које су настале из унутрашњости језичког богатства средине“, наводи у рецензији Георгеа Сарау (стр. 11). Сам аутор оцењује да је овај речник са граматиком „први приручник“ (стр. 23), дакле помера намену и за потребе сазнавања о основама ромске граматике, историје, и садашње нерешене друштвене ситуације ромске заједнице. Халити је као аутор речника применио једноставан метод: узео је из речника (страних речи) српског језика, абecedним редоследом (углавном стране) речи и за њих дао речи у ромском језику са ознаком рода (м. за мушки, ф. за женски), односно броја (једнину и множину), негде уз одређење врсте речи. Али нема ознаке места акцента, а ни јасно издвојеног дијалекта (аутор подједнако добро зна арлијски и гурбетски дијалекат, мада припада изворно арлијском у матерњем језику).

3. Alija Krasnići (2012), *Angluno rromano-srbikano, srbikano-rromano alavari* / Први ромско-српски српско-ромски речник, на 883 страница 60.000 речи, штапан у 1000 примерака. Аутор је познати ромски песник, преводилац, писац књига за децу и одрасле. У Речнику аутор кратко информише о начину на који је формирао корпус података. Још половином седамдесетих година је почео прикупљање података на косовско-метохијским просторима и тада је писао речи „српском латиницом“, уз обавезно бележење специфичних гласова ромског језика: „грлено **hh** (**bahh** – срећа) и дупло **rr** (**rroj** – кашика)“ (стр. 455). Додајмо да речи нису акцентоване у ромском језику, али су ту информације које се односе на мушки и женски род, као и на облике једнине и множине именица.

Аутор наводи да су подаци из неколико дијалеката „равномерног заступања“, чиме нас информише о свом погледу на важност равноправности свих дијалеката („Ја сам се тиме руководио и свој гурбетски говор допуњавао речима из других дијалеката зато што сам их сматрао ромским речима“). Тако дознајемо којем дијалекту аутор припада, какав је његов став у односу на друге дијалекте у Србији и каква је његова одлука за процес стандардизације речника ромског језика у Србији данас, али и податак да он добро зна и друге дијалекте, поред свог. Зато у Речнику аутор уз реч бележи и регион у којем је реч регистровао, за оне примере које сматра потребним. Ипак, признаје да Речник садржи већину речи гурбетског говора (стр. 456). Из Речника изостају лексеме одређеног типа ромског лексикона: лична имена, презимена, надимци и сл. (констатује др Голуб Јашовић у својој рецензији штапаној у Речнику).

Аутор нас информише да је из корпуса избацио стране речи како би смањيو првобитни обим текста од 1200 страница на 900 (колико је у одштапаној верзији), али не образлаже критерије на основу којих је процењивао да је реч страна у ромском језику. Констатујем да је у речнику Халитија број страних речи у ромском изразито велик, нарочито у домену административног, политичког или научног дискурса, што је и била основна сврха прављења овог општег речника.

У наслову *Речника* Краснићија стоји да је *први* ромско–српски и српско–ромски речник, што је, верујем, била основна намера аутора када је давних седамдесетих година планирао његово штампање. Дознајемо од њега и зашто је толико времена прошло од основне намере до штампања (а у међувремену су објављени други речници). Наиме, након протеривања са Косова и Метохије, аутор у Србији (и у Војводини) није наишао на разумевање што се тиче помоћи око штампања („где сам од стране појединаца успораван, са образложењем да долазим са косовско-метохијског простора и да не припадам њиховом поднебљу“).

Сва три речника припадају скупу општих речника, након њих би требало направити посебне речнике за поједине функционалне стилове: административни, научни, медијски и др., у којим би се нашли термини, фразе и могућа упутства за преводе специфичне обележености.

Оно што је важно нагласити јесте то да је методологија припреме и израде речника посебна научно-стручна дисциплина која има своје специфичности и да се она постепено изграђује у ромском језику. За разлику од методологије израде текстова у часописима или уџбеницима, ова дисциплина тражи изузетно лексикографско-лексиколошко и општелингвистичко знање које се стиче током образовања на постојећим факултетима разних универзитета у Србији и за те потребе данас већ има образованих кадрова међу неромима.

Англиста и познавалац проблематике израде речника Твртко Прћић (2016, 87–117) даје преглед проблематике за састављање модерног општег речника српског језика, који добро може послужити за теоријску и практичну примену за ромски језик данас у Србији, такође. Такав приступ, по њему, треба да се заснива на корпусној лингвистици и компјутерској лексикографији, којима се двојако осавременују досадашњи приступи и поступци „кроз модернизацију и њен, најкрупнији и најупечатљивији резултат – дигитализацију“. Прћић такође даје упутство како треба да изгледа организација одредница у речнику (макроструктура и микроструктура речника, 96–99). Поменимо још и друге изворе из којих се могу искористити добре препоруке и савети за сачињавање речника, пре свега на основу вишедеценијског искуства сарадница и сарадника на изради речника српског језика у САНУ (видети Зборник Стане Ристић и др., 2016). Отуда је препорука за даље процесе стандардизације ромског језика у домену речника окупљање образованих (младих) филолога и лингвиста у тимове, дигитализација постојећих материјала и настављање прикупљања нових по препорукама лексикографа у земљи.

4.2. Допринос објављивања превода нормирању ромског језика: корпус преведених текстова

Допринос стандардизацији ромског језика долази од преводилаца ромског језика. Оно што је неопходно јесте формирати корпус превода појединих преводилаца са и на ромски језик и на основу тих података дати допринос интердисциплинарној корпусној лингвистици када је реч о процесу стандардизације, пре свега лексике (списак за такав корпус објављен је у Додатку према појединим преводиоцима).

Прегледала сам за период Декаде Рома књиге, брошуре и остале преведене материјале на ромски језик са српског или са неког стра-

ног (углавном енглеског) језика, неки су објављени двојезично (ромски и језик већинског народа), неке тројезично (ромски, српски, енглески).⁴ Пописала сам податке о томе ко су преводиоци и ко је обављао лекторске послове ромског језика. Циљ ми је био да сачиним листу преводилаца ромског језика и да са њима разговарам. Додајем да не постоји информација у Удружењу преводилаца Србије о томе да је нека особа по професији преводилац ромског језика или да обавља лекторске послове ромског језика. Удружење није место где се такви подаци могу добити, а података на другом месту такође нема, али се *snow ball* методом могу повезати особе које данас преводе са тог језика и сачинити дуг списак особа које су се до сада доказале у процесу превођења у Србији.

Питање је онда који су основни принципи превођења у правцу стандарднојезичке форме превода ако постоји толики број књига, брошура, публикација, различитих административних текстова и другог информативног материјала, писан на ромском језику или преведен са ромског на језик већинског народа или на језике националних заједница, или на светске језике током последњих десет година. Чињеница је да су поједини преводиоци запослени у институцијама система на различитим позицијама, па да у оквиру својих радних места преводе, и тиме значајно доприносе да се административни ромски језик полако стандардизује у писаној форми за потребе различитих интерних материјала у администрацији. Они су најважнији стандардизатори у овом тренутку у Србији, а да шири академска јавност готово ништа не зна о њиховим тешкоћама и преводилачким решењима. Од укупне проблематике овде наводим само неколико.

Прво питање је употреба писама: ћирилично, латинично, оно које је предложио Трифун Димић или оно које је предложио Куртијаде (преводи на ромски језик појављују се на оба писма – на ћирилици и на латиници – и то у основи писма Трифуна Димића, на пример часопис *Декада Рома*, или у уџбенику веронауке за први разред основне школе, али и на латиници, као што је код Куртијадеа у *Bukvaru romskog jezika*). На питање преводиоцима од чега зависи употреба писма у пре-

⁴ Постоје различите брошуре на два или три језика у којима су подаци о реализованим пројектима или другим активностима везаним за ромске невладине организације или за ромску заједницу у целини. На пример, Ромски ресурсни центар (РРС) Екуменске хуманитарне организације (ЕХО), постоји већ готово деценију и о свом раду има брошуру на три језика: српском, ромском и енглеском језику, латиничним писмом (чини се да је недоследна употреба абетеде Трифуна Димића). У њој не постоји информација о томе ко је преводио текстове на ромски (и на енглески језик). Слична ситуација је и са *Водичем кроз социјалне услуге за излазак из круга насиља* на српском, ромском и енглеском језику (Ана Саћиповић, 2013) у којем је податак о преводу на ромски језик Алије Саћиповића, али без ознаке који је дијалекат (по свему судећи је у питању арлијски). Највећи број оваквих кратких текстова нема информацију о преводиоцу нити о дијалекту или писму.

воду на ромски језик, одговор је: 1. од институције система (пре свега министарства и Влада Србије захтевају да преводи буду ћириличним писмом); 2. од одлуке самих преводаца да преведу на писмо које они преферирају; 3. од донатора појединих пројеката о Ромима у Србији (који углавном захтевају преводе на латиничном писму, као што су то материјали за *Roma Education Fund*).

Друго питање је на којем дијалекту се превод појављује? Чини се да они Роми и Ромкиње који су запослени у државним институцијама углавном преводе у духу гурбетског дијалекта (не увек доследно), јер је мање запослених у државним институцијама оних којима је арлијски дијалекат 'матерњи'. Такође зависи и од тога да ли неки текст преводи само једна или више особа. Укратко, чини се да се преко превода као канала стандардизације ромског писаног језика, усталила фаворизација једног од дијалеката и једно од писама и једна од азбука, а да то ниједно тело или орган није прописао, на пример Национални савет Рома, или Министарство просвете и сл. (видети мишљење једног преводиоца у Додатку 1. на крају рада).

На пример, лекторишући текст *НАЦРТО Стратегија палај социјално инклузија е Роменђи тхај Ромњенђи анде Србија де катар 2015 иикај 2025 брш*, наилазимо на коментар особе која рецензира текст: „Иако је текст написан на 2 дијалекта мислим да су га радиле више особа. На пример, исте речи у појединим деловима су другачије написане, затим у неким деловима је коришћено више ромских речи док се у неким деловима исте те речи појављују у духу српског језика. Такође су поједини делови *буквално* преведени од речи до речи на ромски језик са српског језика и тиме га чине неразумљивим“ (италик С.С.).

Ако желимо да се убрза израда стандардног ромског језика у Србији данас, потребно је да се окупе преводиоци у једну групу, можда у оквиру постојећих удружења преводаца, или да оснују своје удружење, и да израде правила за превођење која могу бити онда један вид договора. Мада превођења са и на ромски језик има релативно доста, изостаје јасан јавни податак о томе ко то чини, да бисмо проценили у којој мери појединци и појединке доприносе стандардизовању ромског језика већ данас, управо преводећи са других језика (нарочито српског и енглеског језика) како бисмо том процесу стандардизације дали адекватну научну важност (видети у Додатку 2. списак преведених текстова на ромски језик неколико функционалних стилова, нарочито административног).

Овде изостављам из анализе превод ауторских књига у време Декаде Рома јер је то посебна тема, али повезана са процесима стандардизације у наведеним категоријама: информација о преводиоцима, лекторима, писму, дијалекту, и др. Наводим само један пример као подстицај за даље доследно истраживање.

У импресуму двојезично објављене књиге (на босанском и ромском) у Сарајеву *Џуј осјети бол!* Hedina Sijerčić (2010), пише ко је за босански језик обавио лекторске послове, али не пише да су такви послови урађени и за ромски језик. Или се подразумева да нема професије лектора у БиХ, или да је ауторка компетентна за исправност ромског језика, па зато лектура изостаје, а за босански није довољно компетентна па јој је била потребна професионална помоћ. Пре ће бити да се ради о маргинализацији значаја лекторисања ромског језика од стране самих издавача и институција, јер не постоји свест о томе да треба лектор (изворни говорник) да прегледа текст на ромском језику, будући да тај језик нема (званично) стандарднојезичку форму. Тако се у погледу превођења и лекторисања, као важних компоненти у изграђивању норме и стандарда у јавној сфери, ромски језик не негује, намерно или случајно.

Пошла сам од чињенице да се у преводима на ромски језик осећа основни дијалекат матерњег ромског језика преводиоца. Али, Ромео Михајловић, који припада калдарашком дијалекту, сведочи да када пише на ромском или када преводи на ромски језик чини то на гурбетском дијалекту, јер је већ постала устаљена пракса у институцијама да је гурбетски дијалекат тај општији на којем се пише у администрацији и медијима у Војводини. То значи да основни дијалекат преводилаца није увек онај на којем аутори ромског језика пишу, него онај за који преводиоци мисле да је престижан. Оно што је важно јесте да преводиоци добро знају више дијалеката. Баш због тога они могу бити пример да се дијалекатска слика ромског језика у Србији не може тако лако раставити на дијалекте.

С друге стране, то језичко богатство и ауторство преводиоца ромског језика невидљиво је у широј јавности. Зато брине податак да су бројне књиге издате двојезично (или тројезично): ромски-српски-енглески (или неки други језик), без података о особама које су текст преводиле на ромски језик. Требало би обавезати институције, организације, удружења, издаваче да се информација о превођењу нађе међу другим информацијама у импресуму. У противном, посао превођења на ромски и са ромског језика остаје невидљив и отуда није могуће ни проценити допринос стандардизацији ромског језика појединачних преводилаца, нити анализирати дијалекте којима они припадају, без детаљне анализе самих превода. Брине и професионалност преводилаца (и лектора такође). Ниједна од наведених особа нема диплому (сертификат) преводиоца за послове које обављају, али је чињеница да они доприносе стандардизацији. Надаље, не постоји удружење ромских преводилаца (не говоримо овде о судским тумачима), нити су они део већ постојећег удружења којима би удружење обезбеђивало не само видљивост, него и разне врсте професионалне

заштите. То значи да не постоји друштвени организациони оквир унутар којег би се они могли усавршавати, правити одређене предлоге за језичко усаглашавање и друге корисне активности.

4.3. Допринос штампања часописа нормирању ромског језика: корпус новинских текстова

У Војводини у континуитету Покрајинска Влада обезбеђује два часописа двојезично на ромском и српском језику. Најпре *THEM* (Свет): 2003–2009. месечник, у тиражу од 3000 примерака, на 24 стране, Б2 формата, два пута месечно у издању Новинско-издавачке установе Them (Nevimasko–inklistimasko kher THEM, Нови Сад). Овај часопис је имао осам колорних и 16 црно-белих страница. Седиште је било у Новом Саду, секретар редакције Ђорђе Јовановић, уредник Стеван Николић. Последњи број је изашао почетком 2009. (фебруарски или мартовски број). Издавали су и дечији лист *ŠHAVRRIKANO LIL* (једном месечно у тиражу од 1000 примерака, А4 формата).

Из разговора са првим уредником дознајемо о одлукама редакције за потребе овог двојезичног часописа намењеног образованој ромској публици. Редакција је усталила неколико правила за језичку праксу, али се не наводи експлицитно да је реч о гурбетском дијалекту (чији су представници главни уредник и секретар и преводиоци): „У THEM-у текстове са српског на ромски или енглеског на ромски преводимо на тај начин да текстови буду у духу ромског језика. Некада је то од речи до речи, а када нам понестају термини тада преведемо контекст пасуса. Стране речи који су и нови појмови (на пример, компјутер) преводимо тако што реч користимо у изворном облику и за једину додамо наставак *-i*, а множину *-ja*:

српски		ромски језик
једнина	компјутер	kompjuteri
множина	компјутери	kompjuterja
једнина	телевизор	televizori
множина	телевизори	televizorja

Ако се реч НЕ завршава на *-p* (телевизор) већ на неко друго слово, тада се множина од тражене речи гради на тај начин што се узима номинатив речи на српском језику (нпр. аутомобил) и додаје наставак *-urja* (*automobilurja*).

Часопис је укинут, формирана је друга редакција, одређен је други издавач и назив часописа промењен у *Dekada Roma: mesečnik Kancelarije za inkluziju Roma* (чији је оснивач и главни донатор и

надаље Влада АП Војводине). Сходно томе је директор Канцеларије био главни уредник (иначе представник гурбетског дијалекта). Укупно је до данас објављен 61 број у којима се на укупно 31 страни (А4 формата) двојезично – исти текстови латиничним писмом одређеног типа (који је афирмисао Трифун Димић): на српском и у преводу на ромски, гурбетског дијалекта. У 2016. години месечник је постао тромесечник, а у 2017. полугодишњи – предвиђено је издавање само два броја у току шест месеци, сваки у том истом обиму.

Овај часопис може бити добар писани корпус новинских ромско-српских текстова који могу дати податке не само о поређењу двају језика (српског са ромским), него се може анализирати како на формирање реченице ромског језика утиче реченица српског језика; посебно како је током 15 година излагања овога часописа, формиран одређен стил писања и одређена терминологија (пре свега административна).

А шта је проблем у истраживању тога корпуса? До 2015. године, међу информацијама о уредништву за превод је била задужена једна особа и тај податак је наведен (Игор Димић), али је у последње две године, уместо имена конкретне особе, информација „превод на ромски и енглески језик: Агенција за преводачке, посредничке и маркетиншке услуге Конекта”. До 2015. можемо говорити о утицају (идиолекту) једне особе, чију позадину ромског језика знамо. Податак о агенцији за превођење замагљује особу која преводи са и на ромски језик па не знамо о којем дијалекту се ради (остаје гурбетског дијалекта). У овом примеру је податак како у једном престижном часопису (Покрајинске Владе), који издаје престижна ромска институција (Канцеларија за инклузију Рома Владе Војводине) и у луксузној (престижној) опреми, постоји јасна порука да се фаворизује један дијалекат кроз превођење, али се истовремено замагљује допринос преводилаца као појединаца у стандардизацији језика.

Пример показује како саме институције система не негују информисање јавности о пословима превођења припадника ромског језика (са и на ромски језик) као један од елемената стандардизације тога језика који ће, надам се, ускоро бити у службеној употреби у Србији.

Слична је ситуација и у другим медијима који нису штампани, на пример са вестима које се емитују на радију и у ромским емисијама телевизијског програма, пре свега јавног сервиса ТВ Војводине. У емисијама водитељ говори гурбетски, вести се читају (преводе) на тај дијалекат, али на одјавној шпици не пише ко је преводио текстове или ко симултано преводи кад говорници говоре на српском или неком другом језику као гости или гошће у студију. Могуће је да иста особа преводи за Канцеларију, за радио и за ТВ Војводину, што би онда био податак да једна особа својим идиолектом наткриљује цео ромски

информативни простор. Чини се могућим да је ширење гурбетског (у Војводини барем) неформални договор међу ромским лидерима.

Закључујем да је посао превођења са и на ромски језик невидљив у јавној и службеној језичкој употреби у Србији када су медији у питању, да би требало посветити посебну пажњу управо овом делу језичке употребе када се планира развој ромског језика.

Нажалост, не знамо тачно колико је разних текстова већ преведено на ромски језик са српског или са светских језика, али оријентациони подаци говоре да тај број није мали. Друго питање је колико су ти индивидуални преводи на ромски језик раширени међу говорницима ромске заједнице, ако се зна да је неписменост велика. Да ли су ти преводи само индивидуални записи или су већ масовно делатни? На пример, превод Устава АП Војводине који је успешно превео Ђорђе Јовановић остаје негде у фиоци; Статут Ромске партије, такође, јер је сама партија престала са радом. Колико у овом тренутку ти преводи доприносе ширењу писане речи у активној читалачкој употреби међу онима којима је намењена, а то је ромска интелектуална елита која улази у политичку сферу друштвеног живота у Србији, тешко је судити. Тај податак недостаје јер до сада нико није истраживао рецепцију писане ромске речи међу представницима писмених особа у ромској заједници у Србији (нарочито међу онима који добро знају дијалекте ромског језика).

Можемо размотрити ситуацију са преводом уџбеника, књига, брошура и закључити да се ради о истом процесу: фаворизацији једног дијалекта и замагљивању информације особе која је пресудна за ту фаворизацију (стандардизацију) језика.

4.4. Допринос штампања уџбеника нормирању ромског језика: корпус уџбеничке грађе

Питање *репрезентативног корпуса* ромског језика једно је од основних када се приступа изради граматике, уџбеника ромског језика, јер ваља знати на основу којих података се препоручује нека реч, изговор, термин и сл. у служби образовања (за будућност) стандардног језика.

У расправама о стандардизацији ромског језика данас у Србији изостала је дискусија о репрезентативном корпусу на основу којег се спроводи стандардизација за уџбенике из појединих разреда основне школе (или за студијски програм ромологије), као што изостаје и расправа о другим жанровима стандарднојезичке форме, која помаже и доприноси афирмацији стандардног ромског језика (као што су то медијски и/или административни дискурс).

Овде наводим само два примера за уџбенике, оба са становишта превођења: једно је двојезична *Gramatika romskog jezika* Рајка Ђурића (2005) намењена студентима и превод на ромски са српског језика *Уџбеника веронауке за први разред основне школе* Ињација Мидића (2002), који је одобрио синод Српске православне цркве и финансирало Министарство просвете.

Аутор је текст *Gramatike* написао на српском језику, а на ромски језик га је превео Алија Краснићи, који каже за себе да припада овом истом дијалекту. Дакле *Gramatika* која је намењена учењу ромског језика за одрасле у Србији (за потребе ромологије), штампана је на једном од дијалекта, латиничним писмом (чини се да је то латинично писмо из предлога Трифуна Димића). У овој *Gramatici* су основни граматички термини који би се надаље могли користити у сачињавању појединачних уџбеника за поједине разреде основне школе (ако се одобри настава на ромском језику у основној школи), што је суштински допринос у процесу стандардизације лингвистичке терминологије. У овом прегледу не дајем и професионалну квалификацију садржаја *Gramatike* (видети приказ Гордане Драгин, 2014), него истичем да постоји податак о особи која преводи, али не знамо разлог зашто је тако одлучено, с обзиром на чињеницу да је аутор *Gramatike* најпознатији ромолог у Србији.

Други уџбеник је намењен ученицима првог разреда основне школе, дакле онима који се тек описмењавају на ромском језику, и то за наставу једног специфичног предмета за наставу православне веронауке. Уџбеник је штампао Завод за уџбенике и наставна средства у Београду (2002) када је уведена веронаука у основне школе у Србији, а одобрио је најпре синод, потом Министарство просвете и спорта. То је уџбеник за веронауку за ромске ученице и ученике православне вере (1000 примерака), за оне који припадају другим верским заједницама уџбеник изостаје. Ради се о тексту истог уџбеника преведеном са српског језика за децу православне вере која слушају наставу веронауке на српском језику аутора Игнатија Митића (браничевског епископа Српске православне цркве), а рецензије за српско издање дали су (па су овде пренети): Владан Перишић, Слободан Ракетић и Милка Андрић (који не знају ромски језик, односно који је дијалекат у питању). На уџбенику пише да је превео и приредио Златомир Јовановић, а лекторски посао је обавио Петар Новица Николић (уредник ромског програма на ТВ Војводина, припадник гурбетског дијалекта). Укратко, и овде се ради о гурбетском дијалекту (што нажалост нигде не пише), ћириличном писму (чини се Трифуна Димића).

Овај уџбеник може бити добар основ за верску терминологију ромског језика у корпусу података за корпусну лингвистику у ромоло-

гији. Тачније, које је термине конкретни преводац сам проналазио, или су они већ регистровани у преводу библијских текстова Трифуна Димића на ромски језик. За разлику од часописа, речника и *Gramatike* овај уџбеник намењен деци штампан је ћириличним писмом, будући да ромска деца на настави на српском језику у првом разреду основне школе уче ћирилично писмо. И овде се поставља исто идеолошко питање везано уз процес планирања стандарда ромског језика: како се преко писма развија идентификација ромских ученика са сопственом заједницом. Ако одрасли у заједници сматрају да је њихово писмо латинично, и са њиме се идентификују, онда ученици првог разреда имају посебан задатак да у каснијим разредима замене писмо којим пишу као 'својим'. Ако се, пак, за ромски језик повезују два писма једнакоправна, за разлику од деце из српске заједнице који се идентификују са српским језиком и ћириличним писмом, онда се ромска деца дискриминишу по вери – што је *конфесизам*. Видимо да није иста мера за очување сопственог идентитета када су у питању ученици српске и ромске заједнице на часовима веронауке за коју је одобрење уџбеника дала Српска православна црква у Србији. *Конфесизам* је облик дискриминације неке групе или појединаца у погледу права на верско (хришћанско) изјашњавање и идентификовање (коментар о садржају уџбеника в. у раду Savić 2017).

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Процеси стандардизације се спроводе преко изворних говорника, али и објављивањем текстова различитих функционалних стилова и жанрова на ромском језику: речници, уџбеници, часописи, преводи, поред сталног образовања за питања ромологије у различитим другим аспектима (на пример, у *Школи ромологије* Универзитета у Новом Саду,⁵ Savić/Mitro 2006; Savić/Grbić 2008). Показујем да је степен стандардизације углавном већ идеологизован у доброј мери у четири одабрана извора: фаворизовање једног дијалекта (гурбетског), употреба ћириличног ромског писма у органима управе, нетранспарентно за јавност ко су особе које преводје. Ова тенденција није резултат планске језичке политике зацртане у документу неког тела. Пре је

⁵ *Школа ромологије* је било место на којем су се истраживале мање језичке теме током 12 година постојања: 2004–2016. У 2004. години у истраживачкој групи Језик Рома било је укупно осам студената. Циљ рада у групи био је да се осветле различити проблеми везани за стандардизацију ромског језика у нашем окружењу. Таквим радом студенти постају свесни значаја проблема, а истраживачкој јавности се показује да се стандардизација језика полако може остваривати ако се припреме кадрови који ће тај посао обављати. Покренута су многа језичка питања о којима би требало оформити истраживачке пројекте или семинарске радове како би се наведеној проблематици дала већа вредност.

у питању 'планско' објављивање на овом дијалекту, превођењу и лекторисању на том дијалекту по одлуци оних који у ромској заједници и у постојећим државним институцијама имају друштвену и политичку моћ, а писмени су на ромском језику.

Оно што није довољно истражено јесу сличности гурбетског дијалекта са осталим дијалектима (пре свега арлијским) како би се одредило учешће свих дијалеката у процесу стандардизације, или њиховом мешању. Чињеница је да представници и представнице ромског језика у свакодневној усменој комуникацији користе или разумеју оба дијалекта. Чини се да се током стварне употребе у разним аспектима та два главна дијалекта преплићу. У том случају би пре требало одредити формални начин представљања преплитања и тако обезбедити уважавање дијалеката као живих врела у процесу стандардизације језика, а не плански искључивати један дијалекат из стандарднојезичких процеса данас у Србији, као што су они у прављењу речника, уџбеника, часописа и новинских текстова или превода.

Ипак, закључујем да је процес нормирања ромског језика (у речницима, уџбеницима, часописима и преводима на ромском језику) већ довољно одмакао да би се могло рећи да нормирање постоји, али је улога преводилаца невидљива јер се информација о том делу рада углавном не региструје уз писани текст.

6. ПРЕДЛОГ ЗА НЕПОСРЕДНУ ПРАКСУ

1. Анализирати преводе на ромски језик и у њима констатовати елементе ромског језика који се користе у међународној комуникацији Рома, затим елементе који су ближи једном од дијалеката (у овом случају гурбетском или арлијском).
2. У корпус емпиријских података за будућу израду граматике, речника, уџбеника и другог едукативног материјала, унети оно што у језику постоји, без обзира на дијалекат. Потребно је најпре формирати корпус података до којих се може доћи од изворних говорника ромске заједнице у Србији, а потом направити одабир, уколико се покажу варијанте у терминологији, фразеологији и у неким доменима граматике, затим изговора који су преводиоци на ромски већ увели.
3. Формирати удружења преводилаца ромског језика.
4. Организовати разне облике усавршавања и размене знања и укључивање ромологије као нове научне интердисциплине на факултете који изучавају језике (Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац). Организовати сталне научне скупове на тему

превођења уз учешће преводаца, затим наставника ромског језика у основним школама, педагошких асистената и медицинских медијаторки у Србији.

5. За састављање речника данас постоји добра литература за српски језик (Ристић и сараднице, 2016) која може послужити за друге језике који се у Србији користе, било као језици националних заједница, било као страни језици. На пример, англиста Твртко Т. Прћић (2014: 41–58) каже да је „речник врста језичког приручника који пружа податке о форми, функцији, садржини и употреби речи, и спојевима речи, и који се, као и већина остале приручничке литературе, користи повремено, циљано и накратко, према конкретној потреби данас све чешће у електронском облику, доступном преко интернета путем компјутера, таблета или мобилног телефона“. Ако се ова дефиниција речника примени на три објављена општа речника за ромски језик, очигледно је да они не задовољавају ову врсту потребе.
6. Из разговора са преводиоцима констатујем да је последњих година притисак у институцијама система, пре свега у министарствима и секретаријатима, да преводи на ромски буду ћирилични (као што је у српском језику ћирилично писмо). Чињеница је да за саме преводиоце писмо не представља проблем јер користе оба. Само је питање како се преводиоци идентификују са писмом: да ли је за њих латиница ромско писмо којим се повезују са Ромима у читавој међународној ромској заједници, и ван Србије, или желе да остану мање видљиви по писму унутар саме Србије, па бирају оно писмо које их чини мање обележеним од стране текуће (патриотске) језичке политике у Србији.
7. Увести превођење као предмет у наставу у постојећим програмима за образовање васпитача у Србији (у Вршцу и Новом Саду).

ЛИТЕРАТУРА

- Ристић, Стана. „Корпус Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ са аспекта репрезентативности за савремени српски језик“, *Српски језик у (кон)тексту 1* (Штетих С., Радоје Симић и др. ур.), Крагујевац: ФИЛУМ, 2008, 407–427.
- Ристић, Стана; Ивана Коњик. „Репрезентативност Речника САНУ за етнолингвистичка истраживања: од лексикографске ка когнитивној дефиницији“, *Лексикографија и лексикологија у светлу савремених приступа: зборник научних радова* (Стана Ристић и др. ур.), Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016, 377–394.
- Стана Ристић и др. (ур.). *Лексикографија и лексикологија у светлу савремених приступа: зборник научних радова*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016.
- Dragin, Gordana. „Vrednost i značaj Gramatike romskog jezika“, *Jezik, književnost, marginalizacija* (Језичка истраживања), Ниш: Универзитет у Нишу, 2014, 199–208.
- Ђурић, Рајко. *Gramatika e rromane čhibaki – Gramatika romskog jezika*, Нови Сад: Otkrovenje, 2005.
- Haliti, Bajram. *Srpsko-romski rečnik sa gramatikom i pravopisnim savetnikom*, Нови Сад: Prometej, 2011.
- Halwachs, Dieter, W. „Romski jezik: uvodni pregled“, *Škola romologije* (Svenka Savić i Veronika Mitro ur.), Нови Сад: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, 2006, 34–67.
- Matras, Yaron. „Budućnost romskog jezika: u susret politici lingvističkog pluralizma“, *Škola romologije* (Svenka Savić i Veronika Mitro ur.), Нови Сад: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, 2006, 14–33.
- Miličić, Vanja. „Bibliografija publikacija o Romima u Biblioteci Matice srpske (2000–2010)“, *Kako je muški rod od devica: visokoobrazovana romska ženska elita u Vojvodini* (Svenka Savić ur.), Нови Сад: Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, 2016, 408–441.
- Kavgić, Aleksandar. *Interaktivna nastava korpusne lingvistike na diplomskim akademskim studijama Anglistike: teorijski, metodološki i praktični aspekti*, Филозофски факултет UNS, Нови Сад, 2014 (одбранјена докторска дисертација).
- Krasnići, Alija. *Angluno rromano-srbikano, srbikano-rromano alavari*, Subotica: Rromane pustika, 2012.
- Petrovski, Trajko; Kasum Cana. *Rečnik hrvatsko-romski romski hrvatski*, Bitola, Загреб: Forum Roma Hrvatske i други, 2008.
- Прчић, Т. Твртко. „Нови речник новјих англицизана: зашто, шта и како?“, *Leksika, gramatika, diskurs: zbornik u čast Veri Vasić* (M. Alanović i др. ур.), Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 2014, 41–58.
- Саћиповић, Ана (ур.). *Vodič kroz socijalne usluge za izlazak iz kruga nasilja na srpskom, romskom i engleskom jeziku*, Ниш: Удружење Ромкиња „Освит“, 2013.
- Savić, Svenka. *Diskurs analiza*, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, 1993.

- Savić, Svenka. „Osnovni principi deskripcije razgovornog jezika: korpus lingvistika“, *Aktuelni problemi gramatike srpskog jezika: zbornik radova sa drugog, međunarodnog, naučnog skupa „Aktuelni problemi gramatike srpskog jezika“* (Judita Plankoš ur.), Subotica: Gradska biblioteka, Narodna biblioteka Srbije, Institut za srpski jezik SANU, 1999, 85–94.
- Savić, Svenka; Veronika Mitro. *Škola romologije*, Novi Sad: Futura publikacije, 2006.
- Savić Svenka; Milana Grbić (ur.). *Akademskim obrazovanjem do romske elite*, Novi Sad: Univerzitet u Novom Sady, Ženske studije i istraživanja, Futura publikacije, 2008.
- Savić, Svenka. “An Analysis of the Religious Education Textbooks in Serbia”, *Education in Post-Conflict Transition, The Politicization of Religion in School Textbooks* (Gorana Ognjenović, Jasna Jozetić eds.), Palgrave Macmillan, 2017, 251–272.
- Sijarić, Hedina. *Čuj osjeti bol!* Sarajevo: KNS, 2010.
- Šipka, Milan (ur.). *Jezik i kultura Roma*, Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 1989.
- Uhlik, Rade. *Srpskohrvatsko-romsko-engleski rečnik*, Sarajevo: Svjetlost, OOUR Izdavačka djelatnost, 1983.

Svenka Savić

CORPUS LINGUISTICS AND ROMOLOGY IN SERBIA

S u m m a r y

The aim of this paper is to show the extent to which the Romani language in Serbia has already been standardised in different written genres, to point out some open questions, and to suggest ways in which current practice might be accepted. I analyse Romani texts in different genres published mostly during the Decade of Roma Inclusion from the standpoint of alphabet and dialect used. The analysed texts are: bilingual Romani dictionaries (Petrovski & Cana 2008; Haliti 2011; Krasnići 2012), textbooks and journals (*Them, Dekada Roma*). I ascertain both irregularities and regularities as far as the use of alphabet (Latin or Cyrillic) and dialect (Gurbet or Arli) is concerned. Special attention is paid to translators from and into Romani and their contribution in the process of standardisation. It is my conclusion that the process of Romani language standardisation in dictionaries, textbooks and journals has already started and that the Gurbet dialect and the Cyrillic alphabet appear to be the norm. Unfortunately, the contribution of translators to this process of standardisation has remained invisible. There is no information about them in the published texts. Suggestions for practice: the mandatory addition of information about translators to the translated text; the organization of seminars and training in translation from and into Romani aimed at standardising the language at lexical and grammatical levels; the founding of an association of Romani language translators; the organization of various forms of advanced training and knowledge exchange for translators from Serbia and the former-Yugoslav region. Translation should be included as a subject in the curriculum of Romology, a new interdisciplinary field studied at the faculties of philology (Belgrade, Niš, Novi Sad, Kragujevac).

Key words: language standardisation, Romani, corpus, corpus linguistics, translation, dictionaries, textbooks, journals, Gurbet dialect, alphabet

*Додатак I:
Мишљење*

Рајко Ранко Јовановић: 1997–2017.
преводаца, пресник, граматичкар, наставник ромског језика

Што се тиче преводилачког опуса код Рома, за напомену је да се у протеклих 10–15 година, овом професијом, почело да бави велик број особа који ни у пионирској верзији нису познавали основе граматике нит ромског, нит српског језика. Мали број оних који су у овом за Роме веома важном сегменту, обављали превођења са добрим знањем матерњег ромског језика без обзира на дијалект, вољом и без икакве новчане награде, остајали су по страни.

Преводиоци су постали они који су били пре свега политички подобни, фамилијарни и деоба хонорара пола-пола, а са малим или никаквим вештинама превођења и без икаквих сертификата и лиценци од званичних ресорних институција наше земље и шире. Како су стране фондације и удружења у великој мери добро плаћали овакав бизнис, знало се унапред ко је добар преводиоц. Није се марило да ли ће такво штиво неко прочитати, пренети нашироко ромској заједници и да ли ће то заживети и применити у минималној мери. Углавном је то похваљено и презентовано уском кругу истомишљеника и донаторима, а без икакве провере валидности и квалитета преведеног материјала.

Преводиоци су постале особе које нису написале ни једну песмицу на ромском, а камоли објавили неку књигу, почело је занатско превођење, а због материјалне надокнаде или добити.

Нама је приоритет да оно што радимо остане као аманет ромској заједници, а најпре ромској деци и омладини која ће промовисати ромски језик у основним школама и медијима. На нашу несрећу, све оно за шта смо се залагали у протекле три деценије, полако и незавидно, а пред чиме се затварају очи, стагнира и враћа се на свој почетак. Јасно је да добар број таквих преводиоца, после завршеног датог му задатка, ни не зна садржај, тему, а не познаје професионалност датог текста.

Дошло је и долази до натурања различитих дијалеката у срединама које аутохтони Роми не разуме и не постоји намера таквих да свој вековни језик мењају за рад користи појединаца.

То су неки од разлога што оваква штива немају своју читалачку публику међу Ромима.

Додатак 2:

Наслови преведених текстова на ромски језик различитих преводаца

UNIVERZALNO DEKLARACIJA VAŠO ČAČIPA E MANUŠESKERE,
превод: Драган Ристић

Konkluzie/phanglipa: Personale Dokumentura Thaj Problemura Pala Astaripe
Fundamentale Chachipengo/Хакаженго Mashkar Rroma Ande Purani Jugoslavia,
превод: Драган Ристић

Rromenge Problemura Pala Edukacia Ande Europa

Romani-language translation of ERRC position paper “Barriers to the
Education of Roma in Europe”, submitted at the United Nations Special Session on
Children, May 8–10, 2002, превод: Драган Ристић

Generalno deklaracija pala e manusengeri chachipena (10. decembro 1948.
bersh)/(Universal Declaration of Human Rights in Romani), превод: Драган Ристић

Lund Rekomodacie pala efektivo lethanipe/participacia nacionale
minoriturengo thaj eksplanaciake/sikavimaske note / Romani-language translation
of the Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities
in Public Life, Fondacia pala Mashkar-Etnikane Relacie, Septembri 1999-to bersh,
превод: Драган Ристић

Stigmata: Segreguime Edukacia e Rromengi ande Centralo thaj Easto Europa,
Last Updated: 2004-07-30 08:54:53 / Romani-language translation of the executive
summary of the ERRC report “Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central
and Eastern Europe”, превод: Драган Ристић

Dokumento/Čarteri Europake Politikane partiengo pala na-rasistikano
societato/amalipe

Last Updated: 2005-05-20 11:28:52 / Romani-language translation of the
Charter of European Political Parties for a Non-Racist Society, Foro Utrecht, 28-to
Februari 1998-to berš, превод: Драган Ристић

Komparativo Analiza Pala Nacionalo Thaj Europako Zakono / Romani-
language translation of “A Comparative Analysis of National and European Law”
prepared for the European Roma Rights Center, Interights and Migration Policy
Group by Per Johansson, превод: Драган Ристић

Le Anglune Pan omane Njerimata tala o Nevo Bulgarijako Zakono pa Egaliteto:
Bulgaricko Krisako Akto Peravel e Diskriminacija Kontra le om, превод: Драган
Ристић

ANDIPE PALO FUNDOSARIPE KANCELARIJAKO PALE INKLUZIJA E RROMENĀI

(„Сл. лист АП Војводине“, бр. 8/2006), Одлука о оснивању Канцеларије за инклузију, превод Ромео Михајловић.

Текстови објављени у часопису THEM (септембар 2007): Мујеско lesamalipe, Prevod Igor Dimić; Forutne ande e Srbijako мајбут аџуџардине катар Коштуникако кабинето; Numaj „дуј“ pala o Gavarmento”, превод Игор Димић; Parlamentosko бешипе ко 10. јал 11. Septembro,

превод Игор Димић; Svato palo than minoriteturjengo ande Srbija (tekst napisala Marija Petrovic); Goleador Jovetić – fudbalosko artisto, превод Игор Димић;

Č H I N A D I P E: TE PUTRELPE O REPUBLIKAKO REFERENDUMO TE ANELPE NEVI KONSTITUCIJA REPUBLIKAĆI SRBIJAĆI // (Устав Републике Србије), превод Ђорђе Јовановић.

AŠĀRIMOS, AUTONOMNO GORUNIMAKO VOJVODINAKO, ANDO NOVI SAD, OKTOBRO 2008, BRŠ, превод Срђан Шајин.

Branka Kresoja (2007), Obrazovanje Rromengo ande Vojvodina: reporto katar o participativno radipe (Образовање Рома у Војводини: извештај са партиципативног истраживања), Новосадски хуманитарни центар, Нови Сад. (на српском, енглеском, ромском: 36 стр.), превод (лектор): Александар Јовановић.

Славица Васић, Београд, 2000–2017.

Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima 2002 / Europaki povelja andar regionalni thaj minoritorenge hakaja

Preporuke iz Lunda o delotvornom učešću nacionalnih manjina u javnom životu 2002 / Rekomandacie andar o Lund

Okvirna konvencija o manjinskim pravima 2003 / Framuni konvecija andar minoritorenge hakaja

Časopis Snaga žene Romnjaki zor 12 brojeva 2004.

Časopis Snaga žene Romnjaki zor 12 brojeva 2005.

Zakon o nacionalnim manjinama / Kriso andar nacionalni minoriteta 2003.

Strateški plan Bibije od 2009/2014 / Strategijako plano Bibijako

Elektronski časopis Ministarstva za ljudska i manjinska prava 2010/2011.

Monitoring javnih politika Efekti Dekade Roma na položaj Romkinja u Republici Srbiji / Monitoringo katar e publicane politike e efekta save dija e Dekada e Romengi po statuso e Romnjango ande Srbija 2014.

Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji deo 2016.

Mesec dana romsko-ženskog aktivizma, 2015, elektronski

PROGRAM ZA DECU I PORODICU „SNAŽNI OD POČETKA – DAM LEN PHAKA“ brošura 2015.

Prevod veb-stranice Bibije na romski

2. Ostalo:

Rromnja: trajo purane Rromnjango ande Vojvodina: Nakhada pe romani čhib Jelena Jovanović, 2004. Lektor: Slavica Vasić.

Manušnjalen thaj manušalen, Превод Јелена Јовановић, Нови Сад.

NACRTO: Strategija palaj socijalno inkluzija e Romendi thaj Romnjendi ande Srbija de katar 2015 džikaj 2025 brš.

Рајко Ранко Јовановић, 1996–2017.

Регионална конференција ромских невладиних организација (2002, Палић).
Ромски информативни центар, 2003, превод: Рајко Ранко Јовановић.

Nacionalni program za skrining; prevod: Rajko Ranko Jovanović: Kolonoskopija; prevod: Rajko Ranko Jovanović; Rak gliča materice; prevod: Rajko Ranko Jovanović; Rak debelog creva; prevod: Rajko Ranko Jovanović; Rak dojke; prevod: Rajko Ranko Jovanović.

Romologija: brojevi: 6; 7; 8; 9; prevod: Rajko Ranko Jovanović.

Delem, đelem lungone dromenca : rromane đilja thaj paramiče = Išao sam, išao dugim putevima = romske pesme i priče : I travelled, I travelled long roads : romany poems and stories / čida thaj lačharda = sakupio i prilagodio = collected and adapted by Rajko-Ranko Jovanović ; [nakhada pe Anglikani chib = preveo na engleski jezik = translated into English Vladimir Brašanac] Save the Children UK 2006, prevod: Rajko Ranko Jovanović.

Bakine i dekine priče = Mamijaće thaj paposke paramiče / Rajko-Ranko Jovanović, Deronje : Asocijacija romskih nastavnika Vojvodine, 2007, prevod: Rajko Ranko Jovanović.

Bonton – šukar lesamalipe: le sama so ćeres, Deronje: Asocijacija romskih nastavnika Vojvodine, 2007, prevod: Rajko Ranko Jovanović.

Kamavas te avav: điljorra pale čhavorra = Hteo bih da budem : pesmice za decu, Deronje : Matica Roma u Srbiji = Matica e Rromendi ande Srbija : Društvo Vojvodine za jezik, književnost i kulturu Roma= Čidipe e Vojvodinako pale čhib, lilaripe thaj kultura e Rromendi : Asocijacija romskih nastavnika Vojvodine = Amalipe e rromane sikavnengo ande Vojvodina, 2007, Prevod: Rajko Ranko Jovanović.

Losarne đilja pale čhavorra katar o Rajko-Ranko Jovanović. Izabrane pesme za decu / Miroslav Mika Antić, Deronje: Matica Roma u Srbiji = Matica e Rromendi ande Srbija : Društvo Vojvodine za jezik, književnost i kulturu Roma = Čidipe e Vojvodinako pale čhib, lilaripe thaj kultura e Rromendi : Asocijacija romskih nastavnika

- Vojvodine = Amalipe e rromane sikavnengo ande Vojvodina, 2007, prevod: Rajko Ranko Jovanović.
- Rroma pe droma = Romi na drumovima, Deronje: Asocijacija romskih nastavnika Vojvodine, 2007, prevod: Rajko Ranko Jovanović.
- Rromane čiriklgorra, Novi Sad: Matica romska u Jugoslaviji : Društvo Vojvodine za jezik i književnost Roma, 2003, prevod: Rajko Ranko Jovanović.
- Baronove priče = Baronoske paramiča / Pera Jovanović Baron, [preveo i prilagodio romskom jeziku Rajko Ranko Jovanović], Inđija: Narodna biblioteka „Dr Đorđe Natošević“, 2010.
- Čhavorrenđi điljarni I: losarne čhavorrende đilgorra pe rromani thaj serbikani čhib – Dečija pesmarica: izabrane dečije pesmice na romskom i srpskom jeziku I; Novi Sad; Udruženje Roma „Phralipe“. 2014, prevod: Rajko Ranko Jovanović.
- Čhavorrenđi điljarni II: losarne čhavorrende đilgorra pe rromani thaj serbikani čhib – Dečija pesmarica: izabrane dečije pesmice na romskom i srpskom jeziku II; Novi Sad; Udruženje Roma „Phralipe“. 2014, prevod: Rajko Ranko Jovanović.
- Ciganska majka = Rromani dej / Manjika-Manja Nikolić ; [preveo, lektorisao i prilagodio romskom jeziku Rajko-Ranko Jovanović], Deronje: Asocijacija romskih nastavnika Vojvodine, 2007.
- Romi kroz vreme, Kragujevac: Romski informativni centar, 2008.
- Текстови објављени у часопису ТЕМ (скоро у свим бројевима)
- Текстови објављени у дечијем часопису ЧHAVORRENGO LIL (скоро у свим бројевима)